

T. Kiss Tamás

Durkó Mátyás életútja

A felnőttekkel való foglalkozás, a felnőttek tudásának bővítése, általános és szakismereteik pótlása, kiegészítése és gyarapítása – ha koronként eltérő mértékben és módon is – alapvetően az iskolarendszer valamiféle meghosszabbítása volt. Magyarországon a 18. századtól kezdve hosszú ideig a műveltség – az „ész, a fény, a világosság” – terjesztése, a művelődés lehetőségeinek kiterjesztése volt a cél, felvilágosító előadásokkal, a korszerű ismeretek továbbadásával. Ám a 19. század végén a népnevelés, a két világháború között az iskolán kívüli népművelés, majd – nagyon rövid ideig – a szabadművelődés, később, az 1960-as évektől a népművelés, illetve a közművelődés centrumában már – kimondva-kimondatlanul – az egyes társadalmi rétegek iskolázási, műveltségi hátrányai mérséklésének, egyfajta esélyegyenlőségének megteremtésének igénye áll.¹ A 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben jelentkezik az a lényeges pedagógiai probléma, miben és hogyan különbözik a felnőttek tanulása, ismeret-elsajátítása a felnővekvő nemzedékétől? Felmerült az a kérdés is, lehetséges-e nevelni a felnőttet? Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ember szellemi fejlődése nem válik befejezetté nagykorúvá válásával, az újabb és újabb feladatok, élethelyzetek pedig nemcsak új ismeretek, hanem új módszerek, technikák, alkalmazkodási készségek elsajátítását kívánják meg. A kérdés mögött azonban nem csupán a 19. századi eszmény, a „kiművelt emberfők” biztosította termelésnövelés kívánalma állt, hanem a 20. században jelentkező különféle ideológiai-politikai aktivitásokra serkentés is meghúzódott.

A felnőttek nevelhetőségét képviselő irányzat karakteres hazai képviselője a 20. század második felében Durkó Mátyás volt. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem professzora 1956-tól számos munkájában fejtette ki – az általános embernevelés (antropagógia) részének tekintett népművelés, illetve közművelődés elméletével a részleges átfedés viszonyában álló – felnőttnevelés mellett szóló érveit és indokait.²

Durkó Mátyás „gyökerei” alapvetően a 20. századi Magyarország két városához, Békéshez és Debrecenhez kötődnek. Első tizenöt évét Békés, e tipikusan alföldi kis mezőváros társadalmi és kulturális viszonyai, szűkebb környezete életkörülményei határozták meg. Felmenőit az 1700-as évek elejéig visszavezető Durkó családjának története a 20. századi hazai középosztály társadalmi mobilizációs tendenciáinak mintája lehetne.

1926. január 27-én született Békésen, második gyermekként, nővére, Durkó Anna után. Apai nagyapja, Sebestyén Mátyás pályaőr volt, anyai nagyanyja parasztcsaládból érkezett. A dolgozó, munkaszerető, vállalkozó szellemű szülők felfelé törekedtek: a munkás- és paraszti sorsból a középosztályba, a kisvárosi polgári létbe. Édesapja, idősebb Durkó Mátyás – a nyolc gyerek közül a legidősebb – kereskedősegéd lett. Amikor az 1920-as

években édesanyja öröklött fél házrészét eladták, vásári kereskedőként járta az országot Békéstől Debrecenig, majd textilkereskedést, „rőfösboltot” nyitott Békésen két alkalmazottal. Durkó volt munkatársa, a tanszékvezető-helyettes, majd tanszékvezető Soós Pál úgy véli, Durkó családjára is érvényes mindaz, amit Németh László 1943-as szárszói beszédében a kispolgárságról mondott: „A közhelyes szocialista gondolkodás [...] némi lenézéssel kezeli a »kispolgárokat«: a földes parasztságot, a szabad iparosokat, kereskedőket, a közüzemi alkalmazottakat, az értelmiséget. [...] Pedig [...] az az iparkodás, gazdasági tudás, fogékonyság, ami egy nemzet ereje, elsősorban a kispolgári réteg tulajdona. Mondjam-e, hogy ezek a kispolgárok valamennyien munkások? Az még a húsz–negyven holdas gazda is, [...] az a kisiparos, aki jó időkben segéddel dolgozik, sőt horribile dictu, az az iskolai tanár is [...]. Iszonyú rombolás lenne ezeket a kispolgárokat [...] elméletekhez nyomorítani.”³

Az édesapa, Durkó Mátyás az első világháborúban tizedesként teljesített szolgálatot, s mivel az egyik isonzói csatában sebesült parancsnokát kimentette a tűzvonalból, 1938-ban vitézi címet, 1940-ben pedig megváltással – törlesztéses alapon – 16 hold vitézi földet kapott. (A vitézi címet elsőszülött fia, ifj. Durkó Mátyás 1944-ben megörökölte.⁴) A föld árát azonban képtelen volt törleszteni, így az nem került a tulajdonába, de gazdálkodhatott rajta. A második világháború idején is szolgálatot teljesítő, 30%-os rokkant édesapa a kereskedését sem tudta megfelelően működtetni, arra kényszerült, hogy elbocsássa az alkalmazottakat. Ám az üzlet egyre rosszabbul ment. Az apa 1947-ben meghalt. Az anya, Nagy Anna középparaszti család gyermeke volt. Hatan voltak testvérek, hárman maradtak életben. Nagy Anna hat hold földet és fél hold szőlőt örökölt. Férje halálát követően egyre kevésbé tudott boldogulni a földdel, a kereskedéshez nem értett, az üzlet 1950-ben végleg tönkrement – ehhez a politikai-ideológiai körülmények is hozzájárultak. Az özvegy a vitézi földet többször is felajánlotta az államnak, de mindig visszautasították. A harmadik felajánlás után a családot arról értesítették, hogy mivel a föld nem volt sohasem a család tulajdonában, csak a használati jogot gyakorolták, nem lehet róla lemondani, ugyanakkor juttatást sem kaphatnak érte. Hasonló történt az édesanya földterületeivel is. Két nagybátyját – Sz. Nagy Lászlót és Sz. Nagy Istvánt – tíz–tíz hold magas aranykoronájú földjeik miatt az 1950-es években kuláknak bélyegezte a hatalom, annak ellenére, hogy az utóbbi nem tért haza a hadifogságból (a hírek szerint meghalt), és a földjét Durkó Mátyás anyai nagyanja próbálta műveltetni.

Ifjú Durkó Mátyás Békésen, a helyi református elemi iskolában kezdte tanulmányait 1932-ben, s a középiskolát is Békésen, a református Szegedi Kis István Gimnáziumban végezte el. A szülők csupán rövid ideig tudtak gondtalan gyermekkort és tanulási lehetőségeket biztosítani két gyermekük számára. A második világháború idején már megkezdődött a családi élet anyagi alapjainak fokozatos romlása. Mivel a gimnazista diák, Durkó Mátyás jó tanuló volt, tanítványokat vállalt: négy tanítvány tanítása mellett érettségizett 1944. május 1-jén, kitüntetéssel. Gimnáziumi tanulmányai során, az utolsó két évben több tárgyból iskolai, írásbeli pályatételt nyert. Bevallása szerint első „pedagógiai tapasztalatait” – azaz hogy milyen egy igazi pedagógus, illetve tanár–diák viszony – a békési református gimnázium vallástanára révén szerezte. Vezetésével román környezetben, falusiak, tanyasiak körében végeztek társadalmi és gyermekgondozói munkát. Túróczy tanár úr bibliaóráin gyakorta emlegette tanítványainak – Tamási Áronra hivatkozva –, hogy az

1 Tudomány és társadalom

ember életében kell lennie egy alapvető célnek. Durkó számára ezt a célt a szolgálat jelentette. A szolgálat mint életelv mélyen beleivódott a szorgalmas és mindig tetterre kész fiatalemberbe, aki maga is tele volt segítőkészséggel, tudatos jobbítani akarással, a változtatás ambíciójával. Emellett rendkívül érdeklődő, szenzibilis alkatával erősen vonzódott minden elsajátítható ismerethez, szinte valamennyi készségét fejleszteni igyekezett.⁵ Megérintette a cserkészmozgalom – különösen a népi hagyományokat ápoló és terjesztő regőscserkészzet – szellemisége. A legmélyebb élményt azonban mindenekelőtt és mindenekelőtt a református ifjúsági mozgalom, a Soli Deo Gloria által szervezett Magyar Élet nyári balatonszárszói táborozásokon való részvétel jelentette számára 1942–43-ban. Középiskolás korának – ekkor már harmadik és negyedik osztályos diák – életre szóló, meghatározó nagy élményeit az Exodus Körrel (vagy ahogyan néhányan nevezték, az „alexandriánusokkal”) való találkozások jelentették. Ezek hatása időről időre megmutatkozik írásaiban, gondolkodásmódjában.

A katonaköteles ifjú 1944 szeptemberében a Dunántúlra, levante-munkatáborba került, ahonnan Németországba akarták vinni. Durkó Mátyás életveszélyes kockázatot és bujkálást vállalva Kaposváron megszökött, és karácsonyra ismét otthon volt Békésen. Itt élte át a háború utolsó és a béke első napjait. A nehéz, sorsfordító történelmi idők terhe alatt korán érő nemzedékének célratörő tagjaként szinte felnőtt fejrel gyalogolt el 1945-ben Békésről Debrecenbe, egyetemi tanulmányai színhelyére.

Durkó Mátyás az 1945/46-os tanévben iratkozott be a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar–francia szakára. Jó képességei, amelyek már a gimnáziumban is megmutakoztak, egyetemi tanulmányai során sem hagyták cserben. Durkó számos kiváló debreceni egyetemi tanár szellemiségéből meríthetett itt, kisebb vagy nagyobb mértékben. Egyetemi leckekönyvében olyan oktatók neve található, mint Karácsony Sándor, a magyar nyelvtörténeti kutatásokat megalapozó Bárczi Géza nyelvész, a magyar folklór ősi és keleti elemeit kutató Lükő Gábor, a költő és irodalomtudós Juhász Géza, vagy az egykori kultuszminisztériumi államtitkár, Hankiss János, aki a Francia Intézet igazgatója volt, s a francia irodalom népszerűsítéséért a francia becsületrenddel tüntették ki. De szoros kapcsolatba került a kétszeres Baumgarten-díjas irodalomtörténész Barta Jánossal, a neveléstörténész Jausz Bélával, a pedagógiai pszichológia kérdéseit kutató Kelemen Lászlóval és a Kelet-Közép-Európa összehasonlító néprajzával foglalkozó Gunda Béla professzorral is.

1947-ben kitűnő és dicséretes eredménnyel alapvizsgázott. Sajnos, ugyanebben az évben meghalt az édesapja: már nem örülhetett fia gyorsan felívelő egyetemi pályafutásának. Az alapvizsgák letétele után, 1947. december 1-jétől 1948. szeptember 1-jéig az egyetem Francia Intézetének gyakornoka volt. Irodalomelméleti dolgozatával elnyerte a bölcsészkar magyar irodalmi pályadíját. 1948. szeptember 1-jétől 1950. március 31-ig az egyetem Magyar Irodalmi Intézetében tevékenykedett mint díjtalan gyakornok. 1949-ben kitűnő szinten tette le a magyar szakvizsgát, jó eredménnyel a franciát.

Soós Pál szerint Durkó Mátyás szellemi útkeresése során „nem véletlenül került Karácsony Sándor szellemi vonzáskörébe, minden későbbi kritika, támadás, elhallgatás és háttérbe szorítás ellenére (elkes tudatossággal) vállalta őt legfőbb mesterének”. Karácsony Sándor „külön, önálló, eredeti ágat, sajátos irányzatot, sőt mozgalmat képviselt. A szó legszorosabb értelmében polihisztor volt, »szellemi ezermester«. A protestáns meg-

újulási mozgalmak egyik nagy vezéregyénisége, kitűnő publicista-szerkesztője és teoretikusa, kiváló irodalomtörténész, nyelvész, szépirodó, a Bartók–Kodály-életmű, a magyar népdal és néprajz egyik legelső értője, ismertetője és terjesztője. Mindezek mellett, illetve mindezekkel együtt a szabadművelődési rendszer megalkotója, szellemi és politikai vezetője, a huszadik századi magyar pedagógia és pszichológia egyik legnagyobb elméleti és gyakorlati művelője. Végül, de nem utolsósorban a sajátosan Karácsony-i értékfilozófia, társaslélektan és felnőttnevelés megalapozója.”⁶

Durkó Mátyás élete során – jóllehet annak nagy része a szocializmus évtizedeire esett – soha nem ingott meg abban a meggyőződésében, hogy Karácsony Sándor felnőttnevelési koncepciója a legjelentősebb teoretikus-tudományos teljesítmények közé tartozik.⁷

Durkó „másik szellemi forrásvidékét” a népi írók munkásságában és a népi mozgalomban jelöli meg említett munkájában Soós. Közülük is különösen Németh Lászlót, Veres Pétert és Móricz Zsigmondot vallja tanítómesterének. Persze a debreceni bölcsészhallgatóknak nem volt nehéz felfedezni a szinte természetes találkozási pontokat és kölcsönhatásokat Karácsony Sándor szellemisége és a népi írók eszmevilága között. Az e két forrásból származó eszmék és eszmények – mint „a másik ember” megbecsülése, az erős közösségi és magyarságtudat, a demokratikus, népben-nemzetben gondolkodás, a valóság tisztelete – szétválaszthatatlanul egybefonódtak Durkó alakuló személyiségében és gondolatvilágában. Olyannyira, hogy egész emberi magatartását és nevelői munkáját áthatotta az igény: keresse a hangot és a kapcsolatot a legkülönbözőbb társadalmi helyzetű és műveltségű emberekkel, akiktől, mint vallotta, mindig elleshet valami újat, valami fontosat. Ellenfeleire, gáncsoskodó kollégáira is úgy tekintett, mint olyan emberekre, akiket meg lehet és kell győzni saját felfogása jogosságáról, hasznosíthatóságáról.

Világnézetének alakulására, mint abban a történelmi időben oly sok fiatalra, erős hatással volt a marxizmussal és a kommunista párttal történő találkozás élménye – pozitív és negatív értelemben egyaránt. Révai József, Lukács György és nem utolsósorban Makarenko akkoriban nagyon divatos – egyébként Karácsony Sándor által is felkarolt – munkáit olvasta. A „fényes szelek” rövid időszaka kitörölhetetlen, de ellentmondásos nyomokat hagyott Durkó Mátyás életében. A mindig közösségben, társadalomban, kulturális értékekben gondolkodó fiatalember mélyen átélte a korszak újra törő lendületét, de a „rettenetes évek” történéseit is. Élete végéig feldolgozatlan maradt számos lelkiismereti konfliktusa, csalódása az általa oly nagyra becsült emberekben.

A fiatal és fogékony Durkó Mátyást, mint korosztályának többségét, elragadta a „holnapra megforgatjuk az egész világot” forgószele. A fényes szelek generációjának tagjaként – a rá később is annyira jellemző módon, hatalmas energiával – lelkesen veti bele magát a közéletbe. Politikai és felvilágosító népművelő munkát végez. Szinte „misszionárius szorgalommal” vesz részt az ismeretterjesztésben. Előadásokat tart a városban és a Debrecen környéki településeken is. „Volt Debrecentől mintegy tíz kilométerre egy tanyaközpont, Ondód – mondja. – A Szabad Föld [korabeli napilap] szervezett irodalomterjesztő, irodalomnépszerűsítő felolvasásokat ezen a helyen. Én, mint harmadéves egyetemi hallgató vállaltam egy előadást, ami azt a címet viselte, hogy »Fényesebb a láncnál a kard«. [...] Elmentem ebbe a tanyaközpontba, ahol egy nagy istállóban fogadtak, egy szál körte égett. Negyven-ötven ember ült ott és várta az előadás megkezdését. Én készültem erre, megírtam az előadás vázlatát. Már vagy félórája beszéltem, amikor látom, egyik ember

1 tudomány és társadalom

is, a másik ember is alszik. Az én addigi előadói-nevelői tudásom, az előadó–közönység kapcsolatáról kialakított elképzeléseim összetörtek egy pillanat alatt. Az eredmény az lehetett: az én gyönyörűen elkészített előadásvázlatomat ott helyben összetéptem és elkezdtem magamtól, teljesen szabadon Petőfiről beszélni [...]. Végül egy jó kis előadás kerekedett ebből a helyzetből. Számomra a probléma volt a legizgalmasabb kérdés: mi lehetett az oka a látottaknak, tapasztaltaknak?⁸ Kulturális népszerűsítő munkája mellett 1945-ben a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségben (MADISZ) is tevékenykedik (a szervezet 1944 végén, kommunista kezdeményezésre alakult, de ekkorra már teljes egészében kommunista irányítás alá került). 1947–48-ban az egyetem Bölcsészettudományi Kara Ifjúsági Szervezetének elnöke lesz, s e minőségében – a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesületének Szövetsége (MEFESZ) Budapesti Központi Intéző Bizottságának tagjaként – a már ugyancsak kommunista vezetésű ifjúsági szövetség debreceni szervezetének oktatási felelősévé nevezik ki. 1948 augusztusában belépett a Magyar Kommunista Pártba (MKP), majd a két munkáspárt egyesülése után a Magyar Dolgozók Pártjába (MDP). Még ugyanebben az évben a spártai körülmények között működő és keményen autoriter „kritikai–önkritikai” léghőrt támaszto hathetes pártiskolán vett részt. A pártiskola elvégzése után új feladattal bízza meg a párt: 1948. október 1-jétől a Debreceni Ságvári Endre Főiskolás Népi Kollégium igazgatójává nevezik ki – miután az MDP 1948. szeptember 19-i, a NÉKOSZ-t (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) elitelő határozata következtében a szövetség rendszere fokozatosan elszürkült, s megkezdődött a népi kollégiumoknak az állami kollégiumokkal való egyesítése. A tisztséget 1950. szeptember 1-jéig tölti be (a NÉKOSZ-t ekkorra már, 1949. július 10-én, a Rajk-perrel kapcsolatba hozva felszámolták). A Ságvári-kollégiumbeli tevékenység mindazonáltal meghatározó pedagógiai élményt jelentett számára, és olyan ifjúság- és felnőttnevelési tapasztalatokhoz juttatta, amelyeket későbbi andragógiai munkásságában hasznosítani tudott.

A hatalom természetesen figyelemmel kíséri Durkó Mátyás közéleti aktivitását. Tagjává választják az Egyetemek Kommunista Ifjúsági Intéző Bizottságának. Két éven keresztül az Egyetemi Pedagógus Szakszervezet üb-titkára, majd pártbizalmi, tagja az egyetemi pártalapszervezet vezetőségének, az MDP Megyei Bizottsága középfokú propagandista-képző szemináriumának vezetője. A Békés-Tarhosi Zenegimnázium létrehozásának önkéntes segítője.

Az „első figyelmeztető jelet” 1951-ben érzékeli. A párt alapszervezete 1951. október 2-án szigorú, megalázó önkritikát gyakoroltatott vele, amelyet pártfegyelmi követett, végül Durkó „szigorú megrovásban” részesült. A fegyelmi ítélet oka, hogy 1950 januárjáig nem tárta fel teljes őszinteséggel osztályhelyzetét a párt előtt. A „soha, sehol, semmikor” szülői intelem okán félt említést tenni édesapjától örökölt vitézi címéről, és a megörökölt hét hold földről.

Ám Durkó Mátyás személyes és szakmai életében az előző, 1950-es év pozitívumokat is hozott. Ekkor vette feleségül Bálint Editet, aki egész életében szerető társa, támogatója, „házi titkárságvezetője” volt. Bálint Edit 1930. február 14-én született Debrecenben. Édesapja – Bálint Mihály – nyugdíjas tanító, aki 1919-ben tagja volt a nagyszántói direktóriumnak, édesanyja – Huszti Irma – tisztviselő, majd nyugdíjba vonulását követően takarítónő. Bálint Edit Debrecenben végezte középiskolai tanulmányait, 1948-ban liceumi érettségit tett, jó eredménnyel. Érettségi után a Debreceni Pedagógiai Főiskolára iratkozott be, biológia–földrajz szakra, de a főiskolát az intézmény Egerbe költözése után abbahagyta.

1952-ben az Orvostudományi Egyetem szülészeti klinikáján könyvtáros. Ahhoz, hogy röntgenasszisztensi tanulmányokat végezhesen, orvosírnoki félállást vállalt az SZTK-ban, közben a klinikán, az I. számú sebészet röntgen-laboratóriumában mint externista folytatott gyakorlatot. 1957. július 22. és 1958. november 1. között a Hajdú-Bihar megyei Tanács I. sz. Rendelő Intézetében röntgenasszisztensként dolgozott, majd visszakérült az Orvostudományi Egyetem Ideg- és Elme Klinikájára, ahol az idegsebészeti laboratóriumában, asszisztensi beosztásban tevékenykedett. Házasságukból egy gyermek, Durkó Edit született 1951. január 21-én.

Edít lánya a gimnáziumban a francia nyelvet választotta, francia–magyar szakos lett. Azonban sem Debrecenben, sem a megyében nem akadt tanári állás, ezért Budapesten keresett munkahelyet. Ugyanabból az iskolából ment nyugdíjba, ahova édesapjával együtt 1975-ben betette a lábát. Mintegy 38 évig tanított ugyanazon a helyen, ugyanabban a Kassák Lajos nevét viselő gimnáziumban.

Durkó Mátyást 1950. április 1-jétől tanársegéddé nevezik ki a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalmi Intézetben, ahol 1953. december 31-ig dolgozik. Közben 1950. március 30-án sikeres vizsgát tesz, megszerzi a magyar–francia középiskolai tanári oklevelet. Az intézetben különösen nagy hatással volt rá Jausz Béla és Barta János professzor. Feladata hetente két kötelező irodalomelméleti kollégium és szakszeminárium tartása. Bekapcsolódott az intézet tudományos munkájába is. Munkatervét az MTA is elfogadta, tudományos ösztöndíjat kapott. Előbb Móricz Zsigmond, majd Oláh Gábor munkásságával foglalkozott. A század egyik legnagyobb magyar regényírójáról több tanulmánya, közleménye jelent meg az *Irodalomtörténet*, az *Építünk* és az *Irodalomtörténeti Közlemények* című folyóiratokban, de más kiadványokban is. Elsőként kutatta fel és gyűjtötte össze Móricz folyóiratokban, napilapokban rejtőző 1918–19-es írásait, és adta közre 1953-ban önálló kötetben. Bevezető tanulmánya – Móricz e korszakának politikai, irodalomtörténeti és művész bemutatása – és Móricz írásaival kapcsolatos jegyzetei máig útbaigazítók.⁹ 1918–19-hez (és Debrecenhez) kapcsolódik Móricz *Légy jó mindhalálig* című regénye, amelyről 1953-ban Durkó az *Irodalomtörténet*be írt tanulmányt, majd 1954-ben ő rendezte sajtó alá a regényt.¹⁰ Durkó számos önéletrajzában említi, hogy Móricz-könyveit megtámadta a Szabad Európa Rádió. A kritikákat a korabeli politikai légkör és a kötetekben olvasható jegyzetek vélt-valós szellemisége válthatta ki. Külföldi kritikusa nem értettek egyet Durkó szövegértelmezéseivel.

Közreműködésével került kiadásra az általa tisztelt, a szegényekért, elesettekért perlekedő Oláh Gábor novelláskötete. Ezután az író verseit rendezte sajtó alá: Oláh Gábor válogatott költeményeit a debreceni költő, Kiss Tamás előszavával és Durkó Mátyás jegyzeteivel jelentette meg az Alföldi Magvető Kiadó 1957-ben.¹¹ Kiss Tamás költővel együtt 1954-ben megszerkesztette a tiszántúli költők antológiáját, a *Túl a Tiszán* című kötetet, amelynek első írása a Durkó által közreadott Móricz-mű, a *Debrecen*.¹² Professzorai, Juhász Géza, Barta János és Bán Imre is elismerték a szorgalmas, nagy munkabírásu, oktatói és kutatói vénával egyaránt rendelkező tanársegéd teljesítményét. Irodalomtörténeti kutatásainak eredményeit ma is értékeli és számon tartja az irodalomtudomány.

Durkó Mátyás oktató- és kutatómunkája mellett kiterjedt irodalomszervező tevékenységet folytatott. 1951. október 1. és 1952. november 1. között a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kelet-magyarországi Csoportjának szervező titkára és megyei összekötője, az irodalmi népszerűsítő előadások szervezője volt. 1952. november 1-jétől 1954. szept-

1 Tudomány és társadalom

ember 1-jéig a Magyar Írók Szövetsége Debreceni Csoportjának titkári teendőit látta el, miközben az *Építünk* című helyi irodalmi folyóirat szerkesztőbizottságának is tagja. 1953 januárjától 1955 júniusáig részt vesz az *Alföld* című folyóirat szerkesztőbizottsági munkájában. Magára vállalja a népi írók műveinek és a Magyar Élet könyveinek terjesztési feladatát is. Megszervezi a debreceni könyvkiadást: 1954. szeptember 1-jétől az Alföldi Magvető Könyvkiadó – az Írószövetség 1955-ben megalakuló kiadója, a Magvető debreceni „fiókkiadójának” – vezetője volt egészen annak 1957. augusztus 31-i megszűnéséig. (Az Alföldi Magvető első két kötete 1954 decemberében jelent meg.) Munkája eredményeként ez idő alatt mintegy húsz kötet került kiadásra, külön is segítve a tájegység íróinak megjelenését. Munkájának országosan is úttörő jelentősége volt.

Durkó Mátyást saját kérésére 1954. január 1-jével adjunktusi beosztásban áthelyezik a Módszertani Kabinetbe, ahol 1954. augusztus 31-ig dolgozik. Amikor a kabinetet feloszlatták, az egyetem Rektori Hivatalába kerül adminisztrátornak, 1954. szeptember 1-jétől 1955. augusztus 31-ig oktatási főelőadó. Hivatali ténykedését követően, kérésére, 1955. szeptember 1-jétől a Pedagógiai Tanszékre helyezik át – mivel adjunktusi állás nem volt – tanársegédnek.

A tanszéken nagy elszántsággal lát munkához. Addigi tudományos tevékenysége alapján – tekintettel a Borbély András kollégájával készített sikeres pályamunkára – 1955-ben az MTA engedélyezi, hogy rövidített aspirantúrán vehessen részt, akár irodalomtudományból, akár pedagógiából. Az ehhez szükséges filozófiai vizsgát 1958. február 8-án, szakmai vizsgáját – nevelésemleletről és neveléstörténetről – március 8-án, jeles eredménnyel tette le. 1958. április 2-án a Kossuth Lajos Tudományegyetemen – a neveléstudományból mint főtárgyból, a neveléstörténetből és a magyar irodalomból mint melléktárgyakból – *summa cum laude* minősítéssel a filozófia doktorává avatták.¹³

Durkó Mátyás értékrendszerének alakulására az 1956-os népfelkelés és szabadságharc nagy hatással volt. Nála is, mint számos „fényes szelek nemzedékbeli” kortársánál, az „odaalakulás” lelkesedését „a visszaalakulás drámája” követte. A Debreceni Forradalmi Bizottmány úgy döntött, hogy az Orvostudományi Egyetem területén működő kis hatósugarú amatőr rádió kapacitását meg kell növelni, mivel a közvéleménynek megbízható hírforrásra, szélesebb körű tájékoztatásra van szüksége. Durkó Mátyás a Szabad Debreceni Rádió, a Csokonai rádió munkatársa lett. Lelke mélyén még mindig élt a megaláztatás, amelyet 1951. október 2-án kellett elszenvednie, de a „karácsonyista”, „nékoszista” fiatal egyetemi oktató számára ennél sokkal fontosabb volt a szakmai és politikai gondolkodásával összhangban lévő feladat. 1956. október 29-től november 1-jéig volt a rádiónál. „[...] Kiss Ferenc hívott [...] a helyi Csokonai rádióhoz – emlékszik vissza. – [...] írtam egy cikket a semlegesség kérdéséről, és én jelöltem ki két napon keresztül a helyi újságokban megjelent híryanagot beolvasásra [...]”¹⁴ És ő játszotta furulyán a rádió szignálját, a *Debrecennek van egy vize* kezdetű népdal néhány taktusát.¹⁵ Durkó november 1-jén otthagya a rádiót és Debrecent is, egy alkalmi autóval édesanyjához, Békésre utazott. Visszatérését követően, a forradalom leverése után, a megszálló szovjet csapatok illetékesei letartóztatták. Kiszabadulását elsősorban felesége, Bálint Edit bátor és harciasan hősiessé fellépésének köszönheti – hajsza hán menekült meg tőle, hogy a Szovjetunióba hurcolják, vagy itthon perbe fogják. A forradalom alatti tevékenységéért az egyetem fegyelmi bizottsága 1957. június 13-án „szóbeli megrovásban” részesítette, a megrovást azonban

később törölték. Ám Durkó Mátyást nem tévesztette szem elől a hatalom: a politikai elhárítás tisztái elsősorban a bölcsészkar oktatói között szerették volna „szövetségeseket” találni. Tisztában voltak vele, hogy erre csak súlyosan terhelő adatok birtokában, kompromittálás, zsarolás útján lesz lehetőségük. Besúgónak Durkó Mátyás tanársegédet szemelték ki. Zsarolni próbálták, majd megfenyegették, ő azonban ellenállt.¹⁶ A forradalom leverése utáni időszakban szinte teljesen felhagyott a politizálással, az újonnan alakult Magyar Szocialista Munkáspártba (MSZMP) nem lépett be, minden energiáját munkájára, a kulturális tevékenységre és a tudományos kutatásra fordította.

Durkó Mátyás még a forradalom előtti, felszabadultabb időkben jelentős lépésre szánta el magát. Előterjesztést készített, amelyet az egyetem vezetése – egyetértően és támogatóan – 1956 márciusában továbbított az Oktatási Minisztériumhoz. A javaslatban – a népművelés társadalmi jelentőségére hivatkozva – azt indítványozta, hogy az egyetemen a tanárszakokhoz kapcsolódva vezessék be a felsőfokú népművelési szakképzést. A kérelmet a Népművelési Minisztérium is támogatta. Az Oktatási Minisztérium Egyetemi Főosztálya pedig – pozitív fordulatként – hozzájárult, hogy a debreceni tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének keretei között már az 1956/57-es tanévtől meghirdessék és megindítsák a Népművelési Szemináriumot Durkó Mátyás tanársegéd szakmai vezetésével.

A szeminárium az egyetem „kukatóriumában” kapott helyet egy kis és egy valamivel nagyobb helyiségben. Durkó 1957. április 1-jén adjunktussá lépett elő. A Népművelési Szeminárium – Durkó kiemelkedő elkötelezettséggel és energiával végzett, eredményes munkája elismeréséül – 1962-től felvehette a Pedagógiai Tanszék Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszéki Csoportja elnevezését. Mi több, az 1963/64-es tanévtől megkezdődhetett a tanár szakhoz kapcsolt, ún. „C” szakos népművelő-képzés. Szakmai eredményei elismeréseként Durkó 1965. augusztus 1-jétől docensi kinevezést kapott. A következő évben, 1966-ban – felnőttnevelési témából – megvédte disszertációját. Az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága 1967. január 25-én a neveléstudományok kandidátusává nyilvánította.

Durkó aktivitása ezután sem csökkent. Hatalmas munkabírással végzett, sokoldalú szakmai tevékenysége, elkötelezett erőfeszítése az 1970-es évtizedben meghozta gyümölcsét: Debrecen az andragógia hazai fővárosává vált! A Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszéki Csoport 1971. február 1-jétől Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszék lett, amelyet Durkó két egységbe szervez: Felnőttnevelési és Művelődéstudományi Szekcióba. 1971 őszétől megindulhatott a kétéves, az 1976/77-es tanévtől pedig a hároméves egyetemi kiegészítő levelező képzés is. Az új tanszék személyi feltételeinek megteremtésében és fejlesztésében Durkó két „forrásra” támaszkodott. Egyrészt arra törekedett, hogy a hallgatók közül kiválassza a legtehetségesebbeket, és előnyben részesítse a tudományos ösztöndíjasokat, a kutatói segédmunkát végzőket, másrészt, hogy gyakorlatból hozzon be szakembereket. Munkája elismeréseként 1978-ban professzori kinevezést kapott, 1975 és 1980 között a tudományos dékánhelyettes tisztségét tölti be. Növelte a szak presztízsét, hogy Durkó Mátyás meghatározó tagja a *Népművelési Értesítő*, a Népművelési Intézet 1960-tól az 1970-es évek közepéig megjelenő elméleti folyóiratának, s hogy 1974. január 1-jétől 1975. december 31-ig tudományos főmunkatársként vesz részt az MTA Pedagógiai Kutatócsoport munkájában. Kezdeményezésére 1976-ban megala-

1 Tudomány és társadalom

kult az MTA Pedagógiai Bizottságának Felnőttnevelési Albizottsága, a felnőttnevelés akadémiai képviselője, amelynek az elnöke volt (1977–88). Vezeteti a csak rövid ideig (1986) megjelenő, első önálló, időszakos elméleti és módszertani periodika, az *Andragógia* szerkesztőbizottságát. Létrehozta 1980-ban az egyetem kiadásában megjelenő *Felnőttnevelés, művelődés. Acta Andragogiae et Culturae* című periodikát.

A folyamatosan, óriási energiával végzett munka azonban kikezdte egészségét. Állapota 1984-ben erősen megromlott, olyannyira, hogy nyugdíjazását kérte. Ám az addigra már egyszemélyes intézménnyé vált tudós nem tud felhagyni minden tevékenységgel: konferenciákon vesz részt, továbbképzéseken tart előadásokat, publikál.

A rendszerváltás ambivalens várakozással tölti el. A mindig lelkesen optimista Durkó abban reménykedik, hogy „az új társadalmi talaj” éltetni fogja majd az andragógia tudományát – ám azt kell tapasztalnia, hogy az általa képviselt és kimunkált felnőttnevelés szemlélete és gyakorlata mindinkább háttérbe szorul. Keserű örömmel értesül róla, hogy az egyetem vezetése a névváltoztatást kezdeményező Soós Pál javaslatát elutasítja, a tanszék elnevezéséből nem engedi kitörölni a „felnőttnevelés” szót. A tanszék elnevezése Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszékre módosult. Nehezen éli meg, hogy a felnőttképzésből, felnőttoktatásból és a felnőtt-tanulásból kiszorul az embert formáló nevelői törekvés és az önnevelői képesség kialakítására törekvő szándék. Alapvető nézeteit és tételeit azonban mégsem változtatja meg, nem írja át, noha folyamatosan arra törekszik, hogy elismerje tévedéseit, s ahol szükség van rá, korrigálja önmagát. Arra is maradt ereje, hogy segítse az új nevének, a debreceni egyetemen beinduló a Nevelés- és Művelődéstudományi Programot, amelyben lehetőség nyílt a felnőttnevelési és a közművelődési alprogram akkreditációjára, valamint a PhD-fokozat megszerzésére.

Durkó Mátyás az andragógia hazai megalapozója, a felnőttnevelési irányzat nemzetközileg is elismert, jeles képviselője, szakmatörténelmet alakító személyisége.¹⁷ Szellemi örökségét utódaira hagyta, elsősorban azt az üzenetet, hogy az ember nemcsak fejleszthető, megváltoztatható, hanem – Németh László „minőségforradalma” szellemében – képes önmaga nevelésére, alakítására is. Az „andragógusképzés debreceni pápája” 2005. március 18-án, életének 79. évében a debreceni temetőben örökre pihenni tért.¹⁸

Jegyzetek

¹ T. Kiss Tamás: *A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 194. o.*

² A jelen tanulmány T. Kiss Tamás – Tibori Timea: *Az önépítés útjai. Durkó Mátyás munkássága* című könyvének (Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged, 2015. ISBN 978-615-5372-24-7) első fejezete. A kötetre ezúton hívjuk fel olvasóink figyelmét!

³ Soós Pál – Boros Sándor: *Durkó Mátyás hatvanéves. In: Soós Pál – Sz. Szabó László (szerk.): Tömegkultúra és közművelődés. Felnőttnevelés, művelődés. Acta Andragogiae et Culturae, 7–8. szám, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1968. 5–20. o. (Az*

idézet forrása: Németh László: Második szárszói beszéd. In: uő: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 725–738. o. Idézet: 734. o.)

⁴ „A Vitézi Rend Főszéktartósága 7064/1943. sz. igazolványa (kiállított Budapesten, 1943. augusztus 25-én) alapján ifj. Durkó Mátyást a »vitéz« cím illeti meg. Békés, 1944. február 20.” – olvasható Durkó Tanulmányi Értesítőjének első oldalán.

⁵ T. Kiss Tamás – Tibori Timea: Durkó Mátyás emlékezete. = Kultúra és Közösség, 2005. 1. szám, 59–61. o., továbbá T. Kiss Tamás – Tibori Timea: *Homage a Durkó Mátyás. Emlent az andragógusképzés debreceni pápája.* = Felőttképzés, 2005. 1. szám, 58–59. o.

⁶ Soós Pál: Durkó Mátyás andragógiai gondolkodásának szellemi forrásvidékéről. In: Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In memoriam Durkó Mátyás (1926–2005).* Magyar Mővelődési Intézet – Karácsony Sándor Mővelődési Társaság, Budapest–Főldes, 2006. 55–63. o.

⁷ Durkó Mátyás: Karácsony Sándor mővelődéstörténeti, felnőttnevelési és szabadmővelődési koncepciója. = *Debreceni Szemle*, 1997. 2. szám, 274–294. o.

⁸ Mayer József: „...nem volt se tudomány, sem szakismeret, nem volt rendszere az egésznek...” In: Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője*, i. m. 31–35. o. Idézet: 31. o.

⁹ Móricz Zsigmond: Új világot teremtsünk. Gyűjtemény 1918–19-es írásaiból. Összeállította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Durkó Mátyás. Mővelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953.

¹⁰ Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig.* Sajtó alá rendezte: Durkó Mátyás. Mővelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954.

¹¹ Oláh Gábor: *Debreceni zendőlk.* Válogatott elbeszélések. Sajtó alá rendezte, bevezette és jegyzetekkel ellátta: Durkó Mátyás. Alföldi Magvető Kiadó, Debrecen, 1955; illetve Oláh Gábor válogatott költeményei. Szerkesztette, bevezette és jegyzetekkel ellátta: Durkó Mátyás, Kiss Tamás, Tóth Endre. Alföldi Magvető Kiadó, Debrecen, 1957.

¹² *Túl a Tiszán. Tiszántúli írók és költők művei.* Szerkesztette: Durkó Mátyás és Kiss Tamás. Alföldi Könyvkiadó Debrecen, 1954.

¹³ *Doktorrá fogadom...* = *Hajdú-Bihari Napló*, 1958. április 3.

¹⁴ Durkó Mátyás három és féloldalnyi, sőrűn gépelt feljegyzéséből. A kézirat a szerzők tulajdona.

¹⁵ „Ő volt a szőnetjel” – mondták róla diákjai. Megjegyzendő, hogy néhányan más dalra emlékeznek. Lásd: Balipap Ferenc (szerk.): *Az illegitim andragógusképzés megteremtője*, i. m. 13, 173. o.

¹⁶ Filep Tibor: *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989. II. A szerző kiadása*, Debrecen, 2012. 128. o.

¹⁷ T. Kiss Tamás – Tibori Timea: *Kultúrkapuk. Tanulmányok a kultúr[politik]járól, érték-közvetítésről és a kulturális valóságról.* Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged, 2013. 135–139. o.

¹⁸ Durkó Mátyás szellemi hagyatékát megvételre ajánlotta a pécsi egyetemnek, amelyet Koltai Dénes, a JPTE FEEFI akkori intézeti igazgatója visszautasított. A Magyar Mővelődési Intézet viszont megvásárolta. Durkó Mátyás megmaradt, több mint két folyóméternyi iratanyagát felesége, Durkó Mátyásné Bálint Edit és gyermeke, Durkó Edit T. Kiss Tamás és Tibori Timea gondozására bízta.